

Павло Берзін,
доктор юридичних наук, професор

УДК 343.2(477)

ШУКАЧ ПРАВДИ (МИХАЙЛО ПАВЛОВИЧ ЧУБИНСЬКИЙ)

З того моменту, як було здано до друку перше видання книги, я не припиняв пошуків всіх представників Київської школи кримінального права. До їх числа входив і син відомого українського діяча Павла Платоновича Чубинського — Михайло Павлович. Тому в межах цієї праці вирішено запропонувати увазі читача ознайомитись з маловідомими фактами його біографії, які є результатом цих пошуків. Знайдені факти стосуються періодів його навчання на юридичному факультеті Київського університету і так званого «лихоліття» (1917—1920 роки), які неабияк вплинули на подальше життя вченого ... Вченого, який, шукаючи наукову правду, все життя вирішував, чию сторону прийняти ...

Родина Чубинських тих часів була знатною, дворянською. Батько майбутнього криміналіста — знаний науковець, етнограф Павло Платонович Чубинський — спочатку виховував сина вдома. Проте в подальшому в родинних справах Чубинських було не все гаразд. «Чубинський живе і содержит свою семью собственным трудом. Его экономические дела в плохом состоянии. Отчасти жил не

по получаемым средствам; отчасти влез в долги, заведши свое хозяйство, от кот[орого] теперь он отказался. Так у негоросло до 12 т. р. долгу. В последнее время он повел жизнь другую. Отправил семью в Борисполь, в отцовский дом, сам живет у брата»¹, — писав про Павла Платоновича його товариш О. Ф. Кістяківський у своєму щоденнику (запис датований 13 липня 1876 р.).

Родини Чубинських і Кістяківських дружили разом багато років. Дружили в дитинстві й їхні діти. Деякі випадки такої «дружби» описуються в щоденнику О. Ф. Кістяківського: «Застал крик и гам. Наконец бежит Миша, сын Чубинского, с расквашенным носом — Борис расквасил. Я надавал рукою шлепков по мягким частям Борису. Оказывается, что там же был и репетитор, который своею бестактностью способствовал зтой драке. Держал Бориса с тем, чтобы Миша его целовал. Борис, мальчик раздражительный, бацнул Мише в рожу»².

Після здобуття молодим Михайлом Чубинським початкової освіти, що для того часу вважалось доволі традиційним кроком батьків, його направили на на-

¹ Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874—1885). — Том 1. 1874—1879. — С. 179.

² Там само. — С. 603.

вчання до другої Київської міської гімназії, звідки він перейшов до іншого навчального закладу — Колегії Павла Галагана. Цей навчальний заклад Михайло закінчив у рік смерті його засновника й директора Григорія Павловича Галагана — у 1888 р. Після цього Михайло Чубинський вступає на юридичний факультет Київського університету.

Вже на перших курсах навчання майбутній корифей кримінально-правової науки Михайло Чубинський почав активно цікавитись науковими дослідженнями. Утім, спочатку такі дослідження не мали жодного відношення до кримінального права. Йдеться, зокрема, про написаний Михайлом з дисципліни державного права твір під назвою «Нове положення про земські установи» і поданий на здобуття іменної стипендії голови Кабінету міністрів Російської імперії, колишнього ректора Київського університету М. Х. Бунте. Рецензентом цієї, фактично першої, серйозної наукової праці М. П. Чубинського, виступив тогочасний декан юридичного факультету — ординарний професор, доктор державного права О. В. Романович-Славатинський. За виконане дослідження студент Чубинський був удостоєний вказаної стипендії.

На останньому, четвертому, курсі навчання (7-й семестр) студент юридичного факультету Київського університету Михайло Чубинський проявляв неабиякі серйозні творчі здібності, написавши твір під назвою «Найсвятіший Урядовий Синод за Петра Великого, його організація та діяльність», за який керівництвом університету був удостоєний почесного відзиву. Задача цієї праці полягала, за словами самого автора, в об'єднанні фактичного матеріалу, зібраного іншими дослідниками, перевірки їх посилань на джерела, заповненні прогалин, виявленні неузгодженостей, що існують в літературі, а також в не-

обхідності «зазирнути» в церковну реформу Петра з точки зору церковного права, тобто канонічно визначити, чи правильно була проведена ця реформа та які її наслідки були для церкви¹.

Виконуючий посаду екстраординарного професора по кафедрі церковного права Київського університету та одночасно екстраординарний професор Київської духовної академії Петро Олександрович Лашкарев² у своєму відзиві зауважив, що «твір студена Чубинського являє собою зведення того, що сказано про Синод за зазначеними автором пунктами Жорданієм, Кедровим, Поповим та ін. Автор переважно лише перефразовує ці свої джерела, і те не завжди вдало. Від того твір отримав дуже великий обсяг та невизначений характер. Іноді автор говорить мовою юриста, але частіше мовою дослідника-історика і навіть історика літератури. Проте не можна зовсім не віддати честі надзвичайній працездатності автора. У передмові він назвав 42 видання (деякі багатотомні), що мають те чи інше відношення до Синоду, з якими більш чи менш ознайомився. У свій час, коли автор усвідомлює присутність в собі сили для самостійних наукових робіт, він виступить з достатнім для нього запасом загальних відомостей»³.

Ще один твір був підготовлений Михайлом Чубинським також на останньому (четвертому) курсі навчання і стосувався однієї з найбільш важких проблем загальної частини кримінального права — чинності кримінального закону в часі. Готував його Михайло під безпосереднім керівництвом свого університетського вчителя — ординарного професора Л. С. Білогриць-Котляревського. Назва підготовленого твору була сформульована самим Михайлом Чубинським таким чином: «Про чинність кримінального закону в часі».

Завдяки наведеним вище доробкам,

¹ Записка о состоянии и деятельности Императорского университета Св. Владимира в 1892 году // Университетские известия. Год тридцять третий. — 1893. — № 1. — Январь (Часть I — Официальная). — Киев : Типография Императорского университета Св. Владимира, 1893. — С. 25—26.

² Личный состав Университета Св. Владимира к 1-му январю 1893 года // Университетские известия. Год тридцять третий. — 1893. — № 1. — Январь (Часть I — Официальная). — Киев : Типография Императорского университета Св. Владимира, 1893. — С. 7.

³ Записка о состоянии и деятельности Императорского университета Св. Владимира в 1892 году. — С. 25—26.

які мав студент Чубинський, не важко здогадатись про його поточну успішність у навчанні — одні п'ятірки.

У 1893 р. після закінчення курсу навчання на юридичному факультеті Київського університету з дипломом першого ступеня Михайло Чубинський вирішує залишитись при кафедрі кримінального права і кримінального судо-

устрою та судочинства як професорський стипендіат. Юнак має одне прагнення — займатись наукою. Для цього він 18/28 вересня 1893 р. подає на ім'я тогочасного декана факультету своє подання такого змісту¹ (текст подається без змін та доповнень мовою оригіналу): «По выдержании полукурсового испытания с отметкой 5 по всем предметам, я подвергся в Апреле и Мае 1893 года испытанию в Юридической Комиссии, которою и был удостоен диплома I^й степени, получивши по всем предметам испытания «весьма удовлетворительно».

За время нахождения моего в университете мною было представлено три работы: 1) «Новое положение о земских учреждениях», после предъявления которого проф. Р. Славатинскому, я был удостоен факультетом стипендии Н. Х. Бун-

те; 2) «Св. Синод в царствование Императора Петра I», за которое факультет, согласно с рецензией проф. Лашкарева, присудил мне почетный отзыв и 3) «О действии уголовного закона во времени»; эта последняя работа находится теперь на рассмотрении проф. Л. С. Белогриц-Котляревского.

Желая посвятить себя научной деятельности и готовиться к испытанию на степень магистра уголовного права, честь имею покорнейше просить Ваше Превосходительство ходатайствовать за меня перед факультетом о зачислении меня своекоштным профессорским стипендиатом по предмету уголовного права, чтобы я имел возможность пользоваться как руководством проф. Л. С. Б-Котляревского, так и книгами из университетской библиотеки».

Подане Михайлом Чубинським клопотання було задоволено і згідно з рішенням Ради факультету він того ж року був залишений для приготування до професорського звання як стипендіат власним коштом.

У березні 1896 р. Михайло Чубинський підготував спеціальну екзаменаційну програму, необхідну для складання магістерського іспиту з кримінального права², а у листопаді того самого року — екзаменаційну програму з кримінального процесу³. У першій із зазначених програм професорський стипендіат Михайло Чубинський окремо звертає увагу на історію кримінального права, систему цієї науки, її новітні напрями, підстави карального права держави, мету здійснення цього права, особливості чинності кримінального закону «по времени, месту и лицам», а також висвітлював проблеми особливої частини кримінального права⁴.

¹ Цит. за: Гриценко І. С., Короткий В. А. Юридичний факультет Університету Святого Володимира, 1834–1920. — С. 241.

² Зкзаменационная программа по уголовному праву профессорского стипендиата при Университете св. Владимира Михайла Чубинского [Подана 4т Марта 1896 года] // ДАК. — Ф. 16. — Оп. 465. — Сир. 1419. — Арк. 1–24.

³ Зкзаменационная Программа по Уголовному Процессу Профессорского стипендиата при Университете Св. Владимира М.П. Чубинского. Киев. Ноябрь 1896 года // ДАК. — Ф. 16. — Оп. 465. — Сир. 1419. — Арк. 25–40 зв.

⁴ Зкзаменационная программа по уголовному праву профессорского стипендиата при Университете св. Владимира Михайла Чубинского [Подана 4т Марта 1896 года] // ДАК. — Ф. 16. — Оп. 465. — Сир. 1419. — Арк. 2, 7 зв. — 24.

У 1897 р. професорський стипендіат М. П. Чубинський склав магістерські іспити та прочитав дві спробні лекції (одну — за власним вибором, а іншу — за вибором (призначенням) факультетської ради).

Діставши, таким чином, звання приват-доцента, за відсутності захищеної магістерської дисертації, Михайло Павлович був запрошений ординарним професором названої кафедри Л. С. Білогриць-Котляревським для викладання протягом «весняного півріччя» 1898 р. необов'язкового курсу «Нові течії в науці кримінального права і процесу»¹.

М. П. Чубинський, за своїм власним визнанням, завжди вважав себе учнем Л. С. Білогриць-Котляревського. Спочатку студент Михайло Чубинський слухав лекції Леоніда Сергійовича під час навчання в Київському університеті, після чого саме Білогриць-Котляревський здійснював керівництво роботою Михайла Павловича при його підготовці до професорського звання і, крім того, саме Білогриць-Котляревському він складав магістерський іспит. Саме Леонід Сергійович визначав тему першої спробної лекції молодого приват-доцента М. П. Чубинського на юридичному факультеті Київського університету та, зрештою, саме під його керівництвом М. П. Чубинський, як доволі відомий вчений-криміналіст, захищав свою докторську дисертацію².

Здобутки ж Михайла Павловича в галузі кримінального права свідчать про те, що наукові студії його вчителя не пройшли дарма, і Леонід Сергійович мав по-справжньому пишатися своїм учнем.

Наскільки вагомим був науковий авторитет М. П. Чубинського наприкінці

90-х років XIX століття можна побачити із передмови Б. Гурвича (кандидата на посади по судовому відомству) до російськомовного видання праці Франца фон Ліста «Задачі кримінальної політики», опублікованої в Петербурзі у 1895 р. Автор цієї передмови ставить ім'я М. П. Чубинського в один ряд з іменами таких визнаних корифеїв кримінально-правової науки, як М. Д. Сергійєвський, М. С. Таганцев та І. Я. Фойницький, називаючи його праці «поважними», а самого криміналіста — видатним³.

У 1896 р. М. П. Чубинський як професорський стипендіат опублікував у вигляді окремої книги результати свого кількарічного дослідження на тему «Зворотна дія кримінального закону»⁴. Саме це дослідження лягло в основу майбутньої магістерської дисертації вченого.

На початку названого дослідження Михайло Павлович відмічає, що «обране нами для дослідження питання не блищить ні особливою новизною, ні інтересом хвилини. Багато чого вже написано і навіть кілька разів повторене, та і саме питання по суті не є широким, але ми все-таки вважаємо за необхідне до нього звернутися. Справа в тому, що до недавнього часу представники науки разом виступали проти зворотної дії більш суворого закону і, в той же час, допускали таку ж дію більш м'якого закону. Вся різниця була в тому, що одні вбачали правові підстави для такої постановки питання, а інші, не вбачаючи правових підстав, робили ті самі висновки за міркуваннями милості, гуманності <...> Звертаючись до нашого часу, ми бачимо, що <...> згоди у поглядах на дане питання не існує. Теорії Біндинга, що з'яви-

¹ Краткий Отчет о состоянии и деятельности Императорского Университета Св. Владимира в 1897 году, составленный деканом Историко-Филологического факультета профессором Т. Д. Флортшским // Университетские известия. Год тридцать восьмой. — 1898. — № 3. — Март (Часть I — Официальная). — Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1898. — С. 43; Личный состав Университета Св. Владимира к июню 1898 года // Университетские известия. Год тридцать восьмой. — 1898. — № 6. — Июнь (Часть I — Официальная). — Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1898. — С. 7.

² Проф. Чубинский М. П. Статьи и речи по вопросам уголовного права и процесса. — Том 2-й. (1906—1911 гг.). — С. 94—95.

³ Гурвич Б. Предисловие // Лист Ф. Задачи уголовной политики. Преступление как социальное-патологическое явление / Сост. и предисл. В. С. Овчинского. — М.: ИНФРА-М, 2004. — С. 3.

⁴ Обратное действие уголовного закона. Исследование проф. стип., при университете Св. Владимира М. П. Чубинского. — Киев: Типография И. И. Соколова, 1898. — 42 с.

лась у Німеччині та допускала застосування як більш м'яких, так і більш суворих законів, хоча б і знову виданих, до раніше вчинених діянь, якщо вони і тоді були караними, не лише зустріла підтримку з боку деяких авторитетних представників руської криміналістики, але навіть найшла собі (хоч і в пом'якшеному виді) застосування в проекті нашого Уложення про покарання. Цей факт, виділяючи наше вітчизняне законодавство і ставлячи його особняком від сучасних європейських кодексів <...> змушує, як нам видається, пригадати і критично переглянути ті засади, на яких будується нове вчення, а також прослідкувати історичний рух нашого законодавства та вирішити, наскільки його духу і смислу властиве прийняття проектом нововведення. Це і визначає задачу нашого дослідження»¹.

Взявши за основний принцип «*nullum crimen, nulla poena lege*», М. П. Чубинський зауважує: «доки закон, хоча б і досконало вироблений та який вже отримав санкцію верховної влади, ще залишається так би мовити в портфелі законодавця необнародуваним, — не може бути застосованим: він залишається невідомим народній масі, кожна одиниця якої не може відповідати за порушення заборони, їй не оголошеної. З іншого боку, якщо держава скасувала свою заборону і громадянин після цього вчинив діяння, яке раніше визнавалось забороненим, то, зрозуміло, караності бути не може, адже в протилежному випадку держава встає на шлях суперечностей <...> та проявить свавілля, позбавлене будь-якого смислу»².

У своєму дослідженні М. П. Чубинський, звертаючи особливу увагу на найбільш обґрунтовано викладену, на його думку, теорію Л. С. Білогриць-Котляревського щодо зворотної дії кримінального закону в часі³, дійшов таких висновків: «1) в кримінальному праві має місце центр тяжіння каральної влади

держави, яка завжди може карати злочинця за новим законом, не соромлячись її уявним правом карати за законом часу вчинення злочину; 2) таке право не може мати для себе точки опори, оскільки злочинець порушує не закон, а норму, що лежить в основі цього закону; тому, якщо ця норма залишається незмінною, а змінюється лише попередня караність, то до злочинця має бути застосований новий закон, тобто юридичні наслідки злочину мають визначатися виключно на підставі нового закону; 3) <...> якщо розглядати кримінальний закон як наставлення для судді-криміналіста, то останній, очевидно, має застосовувати нове наставлення держави, а не старе; 4) закон, говорячи, що «винний у вбивстві підлягає каторзі від 10 до 15 років», звертає до кожного вимогу «не вбивай», а не вимогу «не вбивай, адже це тягне каторгу», тому злочинець, посилаючись на попередній закон, не може вимагати, щоб до нього не був застосований новий, більш суворий закон; з юридичної точки зору можна говорити лише про права, які виникають завдяки злочину для держави та постраждалого, а не про права злочинця, для якого існують лише *obligationes ex delicto*, оскільки він по відношенню до карального права держави є страждальним об'єктом, а не протилежною партією, що має які-небудь права; в нього немає договірних відносин з державою і, відповідно, він не може вимагати, щоб держава свавільно не підвищувала попередньої відповідальності за його діяння; 5) якщо кримінальний закон зобов'язує державу не застосовувати за злочини інші покарання, окрім визначених в чинному законі, і якщо цей обов'язок виникає з дня вступу закону в силу, то звідси очевидно, що держава з цього дня може допустити здійснення загрози лише нового закону, інакше вона суперечитиме своїм власним обов'язкам; 6) для застосування старого, більш м'якого закону, немає навіть справедливих підстав: <...> держава для виконання

¹ Обратное действие уголовного закона. Исследование проф. стіш, при университете Св. Владимира М. П. Чубинского. — Киев : Типография И. И. Соколова, 1898. — С. 4–5.

² Там само. — С. 5.

³ Там само. — С. 7–8.

своєї задачі зобов'язана в одному випадку пом'якшувати, а в іншому — зміцнювати репресію <...>; 7) <...> вирішення питання про те, якими наслідками має супроводжуватися злочинне діяння, цілком належить державі; право покарання є правом держави на примус, об'єм і зміст якого визначається лише в момент призначення покарання»¹.

Звертається М. П. Чубинський і до розгляду деяких питань, що виникають при вирішенні питання про зворотню дію закону в часі на практиці. У загальних рисах відповіді на ці питання він зводить до такого:

1. Які межі необхідно визначити при зворотній дії закону? «Очевидно, — пише вчений, — новий закон може виявити свою силу лише щодо тих діянь, доля яких ще остаточно не визначена судовою владою. Якщо остаточний вирок проголошений, то цим самим каральні функції державної влади припиняють свою дію. Остаточний вирок сам стає законом для даного випадку і не припускає сумісної з собою дії якого-небудь закону <...> Отже, новий, більш м'який, закон, поширюючись і на діяння, вчинені до його виходу в світ, в той же час не повинен стосуватися тих діянь, доля яких вже <...> вирішена остаточним вироком»².

2. За старим чи за новим законом мають тягти покарання триваючі та продовжувані злочини і так зване злочинне ремесло? «Коли діяння такого роду, розпочавшись при дії старого закону, не припинились до виходу в світ нового, то вони підпадають під дію цього останнього, оскільки ці діяння продовжувались за його наявності та, відповідно, він є законом часу вчинення злочину. Проте, зрозуміло, якщо зазначена злочинна діяльність <...> закінчилась до виходу в світ нового закону, то до неї може бути застосований цей закон лише в тому випадку, якщо він є поблажливішим за попередній»³.

3. Як бути у випадку послідовної зміни законів різної суворості? «Здавалось би, що проміжний закон не повинен грати ніякої ролі: злочинець не може посилатися на цей закон, оскільки він абсолютно не міг мати його на увазі під час вчинення злочину. Держава ж, не застосовуючи проміжний закон, не залишиться у суперечності з собою, оскільки вона визнала, що зниження репресії знов має бути скасоване. Тому, здавалось би, слід було призначати покарання, не звертаючи уваги на проміжний закон, за порівняною тяжкістю законів часу вчинення та часу вироку, обираючи із двох останніх більш поблажливий. Але проти такого рішення говорять будь-які міркування: <...> саме по собі діяння може і не заслуговувати тієї посиленої міри покарання, яка створена законом, що скасував зниження, введене нещодавно більш м'яким проміжним законом. Взявши це до уваги, ми вважаємо, що за швидкої зміни декількох законів різної суворості до злочинного діяння має бути застосований найм'якший із цих законів»⁴.

4. Як застосовувати пояснювальні закони? «Більшість криміналістів дотримуються позиції, що пояснювальні закони завжди повинні мати зворотну силу, оскільки тлумачення, роз'яснюючи смисл закону, не запроваджує нічого нового <...> Оскільки державі не можна відмовити в праві автентичного тлумачення, то вона, очевидно, має право надавати зворотну силу законам, які обмежуються роз'ясненням істинного смислу попереднього закону і слугують лише для більш правильного його застосування. Якщо ж держава під виглядом роз'яснення попереднього закону запроваджує які-небудь нові положення або по-іншому визначає юридичні наслідки діяння, то це вже буде <...> новий закон, критичний лише фірмою старого. Такому закону, звичайно, можна надавати зворотну силу лише в тому випадку, якщо він не порушує інтереси обвинуваченого»⁵.

¹ Там само. — С. 9—11.

² Там само. — С. 20.

³ Там само. — С. 20—21.

⁴ Там само. — С. 21—22.

⁵ Там само. — С. 22.

В одній із своїх вступних лекцій під назвою «Загальна характеристика нових вчень у кримінальному праві»¹, що була прочитана в Київському університеті 24 вересня 1897 р., М. П. Чубинський спробував похитнути усталені на той час уявлення про науку кримінального права. За його словами, до останнього часу кримінальне право розглядали як юридичну дисципліну, що вивчає злочин і покарання, оскільки нещодавно «від науки кримінального права почали вимагати, щоб вона включала в себе допоміжні дисципліни, які вивчають як органічний світ злочинців, так і ті соціальні умови, завдяки яким виникають злочини». Це, на думку М. П. Чубинського, призвело до того, що одні вчені почали говорити про кримінологію, а інші — про кримінальну соціологію.

Новітні вчення в галузі кримінального права М. П. Чубинський зводив до двох типів: а) вчення антропологів та б) вчення соціологів². Відмежовуючи антропологічний напрям від соціологічного, М. П. Чубинський зауважує, що кожен із них має свої особливості, а тому, приступаючи до оцінки нових вчень, він вважає за необхідне відмітити ту обставину, що «оцінка цих вчень в літературі <...> по великому рахунку страждає на невизначеність». Тим не менш, обов'язок сформулювати певний погляд на новий рух в науці має кожний криміналіст³. Далі вчений пише: «Боротьба між представниками різних вчень триває й досі <...>; стояти осторонь від неї навряд чи зручно; кожний криміналіст повинен прямо і сміливо підняти прапор зі своїм науковим *credo* і поповнити лави тих, на боці кого він визнає наукову правду <...> Основна риса нових напрямів полягає в тому, що вони абсолютно відмовляються від метафізичних апріорних побудов, інкримінуючи їх як смерт-

ний гріх попередній класичній школі; статистика, досвід та, за можливістю, всебічне вивчення світу злочинців, а також соціальних умов, що сприяють розвитку злочинності, — ось ідеал, який встановили собі новатори»⁴.

Вважаючи реформу в галузі кримінального права необхідною, вчений зауважував, що столітня праця людської думки, спрямована на вивчення злочину була безплідною, а злочин, який являє собою посягання на охоронюваний правом інтерес («як факт, що змінює юридичну природу відомих відносин»), має розглядатися з точки зору цих відносин. Тому, «оперуючи над злочиним виключно як над абстрактним поняттям, ми неминуче впадаємо в однобічність та схоластику, оскільки у злочині слід вбачати не лише <...> юридичне поняття, але й соціальне життєве явище»⁵. Віра в цілющу силу існуючої каральної системи не могла, на думку М. П. Чубинського, не похитнутися, адже «суспільство встало обличчям до обличчя з питанням, що робити у зв'язку з явною небезпекою, як з нею боротися? Стара доктрина не могла дати відповіді на це питання, оскільки звикла розуміти злочин як готовий факт та оцінювати його наслідки, а тут треба було звернути увагу на причини факту, треба було попрацювати за допомогою методів, які досі були неприйнятними для кримінального права <...> Спираючись на безспірні положення, що немає ні дії, ні явища без причини, і що не знаючи причин та не впливаючи на них, не можна змінити і наслідків, реформатори намагалися визначити ту суму різноманітних взаємодіючих причин, результатом яких є в наші дні злочинність, що змінюється та сильно зростає»⁶.

У той же час в процесі здійснення свого дослідження М. П. Чубинський робить таке застереження: «на об'єктивну

¹ Чубинський М. П. Общая характеристика новых учений в уголовном праве ... — С. 1—24.

² Чубинський М. П. Общая характеристика новых учений в уголовном праве ... — С. 1—2.

³ Там само. — С. 3—4.

⁴ Там само. — С. 4—5.

⁵ Там само. — С. 7.

⁶ Там само. — С. 9—10.

сторону злочинів має звертатися більша увага, ніж це роблять новатори»¹. На думку вченого, «найбільш яскраво важливість об'єктивної сторони злочину проявляється в тому випадку, якщо ми звернемо увагу на інтереси потерпілого: особа, потерпіла від злочину, має право вимагати від суду, як носія державної влади, щоб цей останній зробив усе можливе для відновлення інтересів, порушених злочином, а ці інтереси цілком визначаються об'єктивною стороною злочину, ігнорувати яку, очевидно, неможливо. Якщо потерпілий зазнав матеріальної шкоди, то для його задоволення достатньо відшкодувати цю шкоду, а покарання може мати на увазі виключно охорону суспільних інтересів; але, якщо потерпілий зазнав моральної шкоди, то в даному випадку компенсацією йому може бути лише покарання винуватого; це покарання, очевидно, має узгоджуватися з об'єктивною стороною злочину, а не лише з міркуваннями щодо суспільного інтересу». З урахуванням цього М. П. Чубинський поділяє точку зору, згідно з якою каральна діяльність держави повинна мати головною метою охорону суспільних інтересів².

У 1897 р. М. П. Чубинський витримав іспити на ступінь магістра кримінального права у Київському університеті, прочитав дві спробні лекції і, не маючи захищеної магістерської дисертації, дістав звання приват-доцента. Протягом 1897—1898 років на юридичному факультеті цього ж університету молодий вчений читає факультативний курс «Нові течії в науці кримінального права і процесу», а у квітні 1898 р. вирушає у закордонне відраджання, що надало йому можливість працювати в бібліотеках західноєвропейських університетів, слухати лекції відомих вчених-криміналістів (зокрема, Ліста, Ламмаша, Вальберга), вивчати постановку практичних занять зі студентами юридичних факультетів, а також знайомитись з діяльністю каральних

установ. При цьому зі згоди самого Ліста Михайло Павлович користувався бібліотекою семінару останнього, а також мав можливість отримувати поради і вказівки професора Ламмаша за темою його дослідження.

Весною 1899 р. М. П. Чубинський перериває своє закордонне відраджання для того, щоб повернувшись до Росії, обійняти посаду приват-доцента Демидівського юридичного ліцею і через кілька місяців знов виїхати за кордон, продовжуючи заняття в університетах Берліна, Брюсселя і Лондона. По поверненні в Росію опублікував у 1900 р. наукову працю «Мотив злочинної діяльності та його значення в кримінальному праві», присвятивши її пам'яті батька — П. П. Чубинського. Цю працю молодий вчений в тому ж році захистив як магістерську дисертацію в Імператорському Московському університеті. Наступного року він був призначений на посаду штатного доцента, а ще через рік — екстраординарного професора кафедри кримінального права Демидівського юридичного ліцею в Ярославлі.

У виданому 1901 р. в Петербурзі «Загальному розписі» посадових осіб у всіх управліннях Російської імперії на 1901 р. зазначається, що М. П. Чубинський в той час обіймав посаду доцента Демидівського юридичного ліцею та мав статський чин колезького секретаря: «Угод, пр., КСк. ЧУБИНСКИЙ — Доц.»^{2Ш}. Скорочення «КСк.» вказує на названий статський чин «колезький секретар», а «Доц.» — посаду доцента.

Проте наукова діяльність М. П. Чубинського не обмежувалась лише стінами Демидівського ліцею. В цей період Михайло Павлович бере активну участь у засіданнях Ярославського юридичного товариства, роблячи доповіді з приводу утворення міжнародного союзу криміналістів, а також природи таких явищ як злочин та покарання³.

Незважаючи на те, що пропрацював

¹ Там само. — С. 16.

² Там само. — С. 16—17.

³ Див.: Ярославское юридическое общество // Извлечено из н.ч. «Ярославск[ие] Губ[ернские] Ведом[ости]». — 1899. — Ярославль : Тип. Губ. Правл., 1899. — С. 1—2.

Михайло Павлович в Ярославлі недовго — усього, майже два роки — сучасні російські дослідники обґрунтовано знайшли підстави назвати його у той період без перебільшення «видним представником соціологічного напрямку в науці кримінального права», а написаний ним «Курс кримінальної політики» визнати «капітальним в цій галузі дослідженням, у якому на той момент був систематизований практично весь кримінально-політичний матеріал»¹.

Перебільшення в цих словах, на мою думку, немає, оскільки нетривалий період науково-викладацької діяльності в Демидівському лицейі був для М. П. Чубинського лише початком його ґрунтовних напрацювань в галузі кримінальної політики. І хоча останні побачать світ в інші періоди життя вченого, вже тоді Михайло Павлович визначив для себе основоположні напрями подальших досліджень, які пов'язував з розробками проблем кримінальної політики. Однак нові для вченого розробки нагально потребували й нових пошуків, які здійснити на теренах тогочасної Росії було неможливо. Саме тому у 1902 р. Михайло Павлович знов відбуває у наукове відрядження за кордон, по поверненні з якого у 1903 р., за клопотанням юридичного факультету Імператорського Харківського університету, переводиться на нього на посаду екстраординарного професора².

На юридичному факультеті Харківського університету Михайло Павлович працює з 1902 по 1906 р. Впродовж цього часу професор Чубинський викладає студентам курс кримінального права (до нього цю дисципліну читав на факультеті приват-доцент О. Д. Кисельов)³, а та-

кож обирається Радою університету до складу професорського суду факультету на 1903—1904 навчальний рік⁴.

У 1902 р. М. П. Чубинський публікує в Петербурзі (як брошуру) свою наукову розвідку під назвою «Наука кримінального права та її складові елементи»⁵ (у 1906 р. ця праця увійшла до зібрання статей і промов Михайла Павловича з питань кримінального права і процесу). Б. В. Волженкін, відтворюючи у своєму екскурсі в історію розвитку науки кримінального права Росії періоду до 1917 р. фрагменти цієї праці М. П. Чубинського, опублікованої у вказаному зібранні статей і промов з питань кримінального права і процесу⁶, писав, що Михайло Павлович вважав кримінальне право «наукою, що систематично вивчає як юридичну сторону окремих проявів злочинності з їх наслідками у виді покарання, так і генезис злочинності в її цілому; висвітлюючи існуюче законодавство та існуючі способи боротьби зі злочинністю, вона прагне до більш успішної і доцільної організації цієї боротьби у майбутньому»⁷. Оскільки кримінальне право в його суто юридичному окресленні втрачає характер науки, М. П. Чубинський вважав, що наука кримінального права складається із: 1) кримінальної догматики, що передбачає наукове вивчення законодавчого матеріалу, зведення його в струнку систему, вивчення юридичної оболонки явищ; 2) кримінальної етіології, що займається дослідженням причин, якими обумовлюється виникнення, розвиток і зміна злочинності; 3) кримінальної політики, що дає вказівки для належної постановки справи боротьби зі злочинністю як шляхом соціальних реформ, так і шляхом ство-

¹ Егоров С. А. Ярославская юридическая школа ... — С. 43.

² Див.: Записки Императорского Харьковского университета. — 1903. — Книга 2-я. — Харьков : Паровая Типография и Литография М. Зильберберг и С-вья, 1903. — С. 9.

³ Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет ... Д. И. Багалеем, Н. В. Сумцовым и В. П. Бузескулом. — С. 280.

⁴ Там само. — С. 267.

⁵ Чубинский М. Наука уголовного права и ее составные элементы. — С.-Петербург, 1902. — 72 с.

⁶ Проф. Чубинский М. П. Статьи и речи по вопросам уголовного права и процесса. [Том. 1] (1896—1906 гг.). — С. 113—114, 151—153, 155—156; 140.

⁷ Цит. за: Уголовное право России: Общая часть: Учебник / Под ред. Н. М. Кропачева, Б. В. Волженкина, В. В. Орехова. — С. 181.

рення кращого кримінального законодавства¹. Вчений підкреслював, що вивчення юридичної сторони злочину і покарання дає систематизацію матеріалу, що міститься в кримінальному законодавстві, формулює ряд загальних принципів, що впливають із нього, виробляє технічні заходи, висвітлює сучасний стан та історичну перспективу окремих інститутів і таким чином сприяє зміцненню правосуддя і законності².

У Харкові в 1905 р. виходить друком друга фундаментальна монографічна праця Михайла Павловича «Нариси кримінальної політики»³, яка виявилась першим дослідженням історії та основних проблем кримінальної політики як самостійної юридичної науки (рецензентом цієї праці Михайла Павловича виступив ординарний професор Київського університету Л. С. Білогриць-Котляревський⁴). Надавши цю розвідку як дисертацію⁵ на здобуття ступеня доктора кримінального права, він здобуває цей науковий ступінь і призначається у березні того ж року на посаду ординарного професора Харківського університету.

17 січня 1905 р. виконалось сто років з часу заснування Харківського університету. У зв'язку з цим ще у 1902 р. була створена комісія для редагування запланованих ювілейних видань (по одному професору від факультету). Від юридичного факультету до складу цієї комісії увійшов М. А. Остроумов, якого незабаром замінив М. П. Чубинський (голов-

ним редактором було обрано Д. І. Багалія)⁶.

У 1906 р. в Демидівському юридичному ліцеї відбулися другі за його історію вибори директора. Перші були проведені 16 вересня 1905 р. Переміг в них відомий російський вчений в галузі фінансового права Едуард Миколайович Берендгс (1860 — після 1924), який перебував на цьому посту понад одного року⁷. Через рік в результаті оголошених і проведених виборів на вакантний пост директора ліцею прийшов Михайло Павлович Чубинський, змінивши таким чином Е. М. Берендгса.

Поряд з обранням на посаду директора ліцею Михайло Павлович обіймає кафедру кримінального права в Олександрівській Військово-юридичній академії у Петербурзі та починає читати лекції з курсу кримінальної політики на юридичному факультеті Санкт-Петербурзького університету. Саме в цьому університеті 1907 р. курс кримінальної політики вперше був запроваджений як обов'язкова спеціальна дисципліна. В подальшому цей приклад перейняли й інші вищі юридичні навчальні заклади Росії⁸. Кримінальну політику, за словами О. І. Бойка, М. П. Чубинський розглядав як самостійну гілку науки, яка виросла із класичного кримінального права і покликана випрацьовувати вказівки для найкращої постановки в даній країні справи кримінального правосуддя як шляхом соціальних реформ, так і

¹ Там само. — С. 181 — 182.

² Волженкин Б. В. Избранные труды по уголовному праву и криминологии (1963—2007 гг.). — С. 851.

³ Проф. Чубинский М. П. Очерки Уголовной политики. (Понятие, история и основные проблемы уголовной политики, как составного элемента науки уголовного права). [Части] I—III. — Харьков: Типография «Печатное Дело» кн. К. Н. Гагарина, 1905. — С. I—IV, 1—534.

⁴ Белогриц-Котляревский Л. С. Рецензия на сочинение М. Чубинского «Очерки уголовной политики». — 28 с.

⁵ Положення к дисертації М. П. Чубинского «Очеркиуголовной политики». — Киев, 1905. — 6 с.

⁶ Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет ... Д. И. Багалеем, Н. В. Сумцовым и В. П. Бузескулом. — С. 268.

⁷ Томсинов В. А. Российские правоведы XVIII—XX веков: Очерки жизни и творчества. В 2-х томах. — Том 2. — С. 209.

⁸ Овчинский В. С., Федоров А. В. Вступительная статья//Чубинский М. П. Очерки уголовной политики: понятие, история и основные проблемы уголовной политики как составного элемента науки уголовного права/Сост. и вступ. статья В. С. Овчгшского, А. В. Федорова. — М.: Инфра-М, 2008. — С. \Т—\П.

шляхом створення кращого кримінального законодавства¹.

Під час роботи у Демидівському лицейі М. П. Чубинський стає відомим серед криміналістів ярим противником позиції поглинання науки права соціологією, яку відстоювали представники соціологічного напрямку в кримінальному праві. Таку позицію Михайло Павлович характеризував як «крайність кримінально-соціологічної школи, що доходить час від часу до незрозумілостей»².

Засуджував Михайло Павлович смертну кару. У 1909 р. він разом з іншими відомими російськими вченими-криміналістами — противниками смертної карі, серед яких були Е. С. Фельдштейн, В. Д. Набоков, С. В. Познишев, Є. Д. Синицький, О. Д. Кисельов та інші (усього 30 вчених, Юридичне товариство при Імператорському Московському університеті та Руська група Міжнародного союзу криміналістів), готує до друку збірник праць під назвою «Про смертну кару. Думки руських криміналістів». Того ж року в Москві це видання побачило світ³.

У зазначений «позакиївський» період вчений одержав міжнародне визнання, являючись членом Руської групи міжнародного союзу кримінального права при Юридичному товаристві, яке перебувало у складі Санкт-Петербурзького університету. Був він і делегатом Міжнародного конгресу криміналістів, що відбувся в Санкт-Петербурзі в 1902 р. У 1905 р. був відраджений на Міжнародний конгрес тюремознавців в Будапешті, обирався головою Руської групи Міжнародного союзу криміналістів, а також був членом Товариства слов'янського наукового об'єднання. Праці М. П. Чубинського у цей час публікувались за кордоном у пе-

рекладі на сербську, болгарську, німецьку і французьку мови. Після опублікування в Парижі у перекладі на французьку мову праці «Ідея сербсько-хорватських відносин та майбутнє об'єднання» Михайло Павлович був нагороджений престолоспадкоємцем-регентом Сербії орденом Святого Сави. Остання праця також виявилась підґрунтям для опублікування 1917 р. в Петрограді праці під назвою «Ідея сербо-хорватського єднання в її розвитку і сучасному стані»⁴.

Утім, творчі інтереси М. П. Чубинського не обмежувались виключно правознавством. Він, наприклад, з 1894 по 1898 роки був членом правління Літературно-художнього товариства і членом Київського драматичного товариства. У 1902 р. стає в Харкові членом правління Товариства грамотності, а з 1903 р. — головою шкільно-педагогічного комітету, створеного цим товариством. У 1904—1905 роках був головою Товариства грамотності. Після заснування професором Бехтеревим Товариства слов'янської наукової єдності працював в ньому як віце-президент, а згодом — президент. Довгі роки Михайло Павлович був членом партії народної свободи (конституційно-демократичної), за винятком короткотривалої перерви, коли вийшов із кадетської партії, примкнувши до партії прогресистів. На другому з'їзді цієї партії був обраний членом центрального комітету.

Громадську і наукову діяльність М. П. Чубинський поєднував з публіцистикою. З 1894 р. він був постійним співробітником газети «Киевское Слово», у 1899—1902 роках, після переїзду до Ярославля, — співробітником і членом редакційної колегії газети «Северный

¹ Бойко А. И. Система и структура уголовного права: В 3-х т. Т. II. — С. 296.

² Кругликов Л. Л., Комарова О. Ю. Ярославская юридическая школа. К истории вопроса о соотношении науки уголовного права и криминологии // Научные основы уголовного права и процессы глобализации: материалы V Российского конгресса уголовного права (27—28 мая 2010 г.). — Москва: Проспект, 2010. — С. 538.

³ О смертной казни. Мнения русских криминалистов. — Сборник с приложением указателя литературы на русском языке о смертной казни. — Москва: Типо-литография «РУССКОГО ТОВАРИЩЕСТВА» печатного и издательского дела, 1909. — С. 86—87.

⁴ Чубинский М. П. Идея сербо-хорватского единения в ее развитии и современном состоянии. — Петроград: Новое Время, 1917. — С. I—VI, 1—31.

край», в 1905—1906 роках працює в Харкові в газетах «Мир», «Утро», «Накануне», «Волна» тощо. Після переїзду до Петербургу стає співробітником газет «Страна», «Биржевые ведомости». З 1916 р. працює у новоствореній газеті «Русская Воля»¹.

1917-й рік М. П. Чубинський зустрів на посаді професора Олександровського ліцею та Вищих жіночих курсів (Бестужевських) у Петрограді, будучи одночасно професором Юр'ївського університету (м. Тарту). Восени цього ж року, після того, як в Петроградському університеті на юридичному факультеті була створена кафедра кримінальної політики, був обраний по цій кафедрі зверхштатним ординарним професором.

Після лютого перевороту 1917 р. М. П. Чубинський був втягнутий в політичні процеси. Був членом ЦК кадетської партії, залучався Міністерством юстиції до законодавчої роботи, виконуючи її як в порядку окремих доручень, так і в якості члена комісії з перегляду судових статутів й Кримінального уложення 1903 р. Крім цього, обіймав посаду голови підкомісії із злочинних діянь, що вчинялися шляхом друку, а також голови секції з розробки питання про судовий стаж, судейську кар'єру, права і переваги суддів, нагляд і дисциплінарну відповідальність. В травні 1917 р. Чубинський був призначений сенатором Кримінально-касаційного департаменту Урядуючого Сенату. Одночасно він був членом редакції та завідувачим юридичним відділом газети «Русская Воля»².

«В 1917 г. оставил кафедру в Юрьеве в виду назначения его сенатором Уголовного кассационного департамента. Осенью того же года вновь избран профессо-

ром Александровской военно-юридической академии. После уничтожения в Петрограде Правительствующего Сената выехал из Петрограда с разрешения факультета и ректора на весенний семестр. В марте и апреле текущего года по приглашению Харьковского коммерческого института прочел для слушателей того института краткий курс уголовного права. <...> В созданной при Министерстве народного просвещения Комиссии по составлению университетского устава был избран председателем подкомиссии обучающихся; в заседавшей в 1917 г. при Министерстве юстиции Комиссии по пересмотру судебных уставов был председателем подкомиссии о судебной службе, а в комиссии по пересмотру уголовного уложения — председателем подкомиссии о преступлениях печати»³, — згадував Михайло Павлович у своїй автобіографії на початку травня 1918 р.

***

Жовтневий переворот 1917 р. М. П. Чубинський не прийняв. У своїх спогадах він пише: «втік із Петрограду до Москви, а потім на Україну в Київ, де отримав пост міністра юстиції в уряді гетьмана Скоропадського»⁴.

У Києві по приходу до влади П. П. Скоропадського колишній зверхштатний ординарний професор Петроградського університету, доктор кримінального права М. П. Чубинський очолює (з 8 травня 1918 р.) Міністерство судових справ (з 15 липня 1918 р. це Міністерство стало називатися Міністерством юстиції) і водночас (травень—липень 1918 р.) виконує обов'язки заступника прем'єр-міністра Ради міністрів⁵ та

¹ Овчинский В. С., Федоров А. В. Вступительная статья. — С. VII—VIII.

² Там само. — С. VIII.

³ Автобіографія М. Чубинського. Початок травня 1918 року/МЕМА МАТЕК.: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917—1920 ... Кн. 2: Університет св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. — С. 641.

⁴ Овчинский В. С., Федоров А. В. Вступительная статья. — С. VIII.

⁵ Спекторский Е. Столетие Киевского университета св. Владимира // АБМА МАТЕК: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917—1920 ... Кн. 1: Університет св. Володимира між двома революціями. — С. 37; Зеньковский В. В. Из «Воспоминаний»//АЕМА МАТЕК.: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917—1920 ... Кн. 2: Університет св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. — С. 380, 386, 398; Реент О. Павло Скоропадський. — К.: Видавничий дім

стає членом комісії, що готувала законопроект про заснування Всеукраїнської академії наук¹. Оскільки ж за часів гетьманату міністри судових справ і юстиції одночасно були й генеральними прокурорами, М. П. Чубинський мав також статус генерального прокурора².

Крім цього, в окремих джерелах ім'я Михайла Павловича згадується не просто як керівника названого міністерства в уряді П. П. Скоропадського, а передусім як людини, що сповідувала ліберальні погляди³.

На початку травня 1918 р. Михайло Павлович вирішує повернутися до стін рідної кафедри кримінального права і кримінального судоустрою та судочинства Київського університету і, заручившись підтримкою Г. В. Демченка та прагнучи обійняти посаду зверхштатного ординарного професора, подає відповідну заяву на ім'я декана факультету. У справі про обрання зверхштатним професором цієї кафедри М. П. Чубинського (12 (25) травня — 26 червня 1918 р.) збереглася особлива думка Г. В. Демченка, датована 12 (25) травня 1918. У цьому документі Демченко звертає увагу на можливість широкого використання вільних наукових сил із інших міст, у зв'язку з чим їх допуск і навіть притягнення до лав Київського університету вбачалися як чергова задача юридичного факультету, пов'язана із задоволенням потреб розширення викладання з окремих дисциплін. Зокрема, що стосується кримінального права, то таке розширення було можливим і бажаним завдяки

двом напрямам. По-перше, шляхом призначення особливого професора з кримінального судочинства (про що вже неодноразово заявлялося факультету), а, по-друге, шляхом виділення курсу кримінальної політики, для викладання якого може бути запрошений М. П. Чубинський (щоправда, не як приват-доцент, а як зверхштатний ординарний професор, добре відомий як своїми працями, так і тривалою професорською діяльністю). Вступаючи на цей шлях, юридичний факультет не лише забезпечить себе науковими силами, але й виконає обов'язок перед вченими, нерідко видатними й відомими, які тепер в різних містах викинуті на вулицю, залишилися буквально без даху, без будь-яких засобів до існування і без можливості, не дивлячись на тривалу службу, забезпечити свої сім'ї вислугою права на пенсію⁴.

Утім, вказаних думок Г. В. Демченка не поділяв інший професор юридичного факультету О. Д. Билимович. У своїй особливій думці щодо обрання М. П. Чубинського на вказану вище посаду, написаній 28 травня 1918 р., він зазначив; «Полагаю, что применение к проф. М. П. Чубинскому исключительного упрощенного пути избрания сверхштатным профессором не вызывается необходимостью и не имеет достаточных оснований. Отклонение для данного лица от нормального пути тем менее понятно, что юридический факультет ни к кому исключительных путей до сих пор не применял, хотя в состав факультета в

«Альтернативи», 2003. — С. 95; Усенко І. Б. Чубинський Михайло Павлович//Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. ... Т. 6: Т-Я ... С. 419; Усенко І. Б. Чубинський Михайло Павлович//Антологія української юридичної думки. В 10 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Том 7. — С. 411; Піскун В. Університет на зламі епох: політика, особистості та їхні вчинки. — С. 102—103; Корнев А. В., Борисов А. В. Государственно-правовая мысль и юридическое образование дореволюционной России. — 3-е изд., перераб. и доп. — С. 243, 283.

¹ Академічна юридична думка/Укладачі: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — С. 5—6; Усенко І. Б. Міграційні процеси і розвиток правових досліджень у Всеукраїнській академії наук. — С. 32.

² Михайленко О. Р. Прокуратура України: підручник. — 2-ге вид., перероб. і допов. — С. 42.

³ Хитра А. Я. Державно-правові погляди Павла Скоропадського. — С. 36.

⁴ Особлива думка професора Г. Демченка щодо обрання М. Чубинського. 12/25 травня 1918 року//АЦМА МАТЕК: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917—1920 ... Кн. 2: Університет св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. — С. 640.

качестве приват-доцента уже год входит другой ученый, также доктор избранной им науки. Если факультет находит нужным расширить преподавание уголовного права, то это расширение следует производить обычным путем. А именно: постановить о желательности установления новой профессуры по кафедре уголовного права и процесса, получить разрешение Совета университета на учреждение такой профессуры и заместить ее нормальным образом, т. е. путем конкурса»¹.

12 червня (за новим стилем) 1918 р. в результаті здійснення на засіданні Ради юридичного факультету «закритого балотування кулями доктора кримінального права М. П. Чубинського на посаду зверхштатного професора по кафедрі кримінального права» Михайла Павловича було обрано кандидатом, який рекомендується для призначення зверхштатним професором по названій кафедрі². Проте при балотуванні на засіданні університетської ради 11 жовтня 1918 р., у якому (серед 58 членів ради) брав участь й Е. В. Демченко (він голосував за дорученням відсутнього професора В. І. Сінайського), «по відкритті скрині для балотування виявилось, що М. П. Чубинський отримав 27 виборчу і 31 невиборчу кулю»³.

Керівництво судочинством новоствореної Української Держави Гетьмана П. П. Скоропадського здійснювало Міністерство судових справ (з 15 липня 1918 р. — Міністерство юстиції). Сам П. П. Скоропадський високо оцінив осо-

бистий внесок його першого керівника М. П. Чубинського в розбудову судової системи й налагодження роботи апарату міністерства⁴. У цей час саме за безпосереднього сприяння М. П. Чубинського при Міністерстві судових справ було утворено Комісію з вироблення української юридичної термінології. Своім наказом від 20 травня 1918 р. до складу цієї комісії він включив С. П. Шелухіна, К. В. Квітку, О. І. Левицького, В. Д. Гаврика, М. Р. Квятницького, В. К. Редліха та А. Т. Крилова⁵.

Досліджуючи на підставі архівних матеріалів діяльність цієї комісії, А. І. Іванова встановила таке. Перше засідання комісії відбулося 23 травня 1918 р. (о 19 год.) у приміщенні Міністерства (Київ, Думська площа, 3, к. 5). Головував на ньому, як і на більшості наступних засідань, О. І. Левицький. У подальшому склад комісії неодноразово змінювався. Після першого ж засідання, а саме наказом 25 травня 1918 р., до складу комісії було введено ще два члени: діловод 1-го департаменту М. Д. Підвисоцький і урядовець з особливих доручень 1-го департаменту Ф. О. Ловецький. 30 травня 1918 р. В. К. Редліха було звільнено з комісії, а на його місце призначено професора С. К. Тімченка. В роботі комісії брали участь кооптовані члени, які працювали на ініціативних безоплатних засадах, наприклад, суддя Житомирського окружного суду А. Л. Дробязко. До новоствореної міністерської комісії було також передано всі матеріали аналогічної термінологічної

¹ Особлива думка професора О. Білімовича щодо обрання М. Чубинського. 28 травня 1918 року ДАБМА МАТЕК.: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917—1920 ... Кн. 2: Університет св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. — С. 639.

² Справа про обрання позаштатним професором по кафедрі карного права Михайла Чубинського. 12/25 травня — 26 червня 1918 р.: 1) подання юридичного факультету на ім'я ректора Університету св. Володимира (16 червня 1918 р.); 2) особлива думка професора О. Білімовича щодо обрання М. Чубинського (28 травня 1918 р.); 3) особлива думка професора Г. Демченка щодо обрання М. Чубинського (12/25 травня 1918 р.)//АЕМА МАТЕК.: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917—1920 ...Кн. 2: Університет св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. — С. 639—640; Протокол засідання Совета Университета Св. Владимира 4-го октября 1918 года//Там само. — С. 586.

³ Протокол засідання Совета Университета Св. Владимира 11 октября 1918 года//АЕМА.

⁴ Реснт О. Павло Скоропадський. — С. 132.

⁵ Іванова А. Ю. Законодавчий процес і законодавча техніка у період Центральної Ради, Гетьманату та Директорії. — С. 113.

комісії, яка функціонувала при Українському правничому товаристві з середини 1917 р. Значний внесок у роботу комісії зробив член Полтавського окружного суду С. П. Роздоловський. Він переклав українською мовою та передав до Міністерства судових справ такі законодавчі акти: а) «Статут про кари, які призначають мирові судді»; б) «Статут карного судочинства» та в) «Статут цивільного судочинства задля мирових суддів». Міністерство обіцяло правнику надати грошову допомогу на видання цих статутів після розгляду їх редакційною (термінологічною) комісією.

З перших днів своєї праці комісія за дорученням М. П. Чубинського приступила до перекладу «Статуту про кари, які призначають мирові судді». За основу було взято запропонований варіант перекладу. В процесі роботи він був значною мірою перероблений, після чого Статут переглядався повторно (дійшли до 71 артикулу). Одночасно з цим комісія виробляла правничу термінологію, яку вживала в самому тексті перекладу або вносила в протоколи засідань, як матеріали до правничого словника.

Крім цього, М. П. Чубинський своїм наказом доручив комісії переглянути і доповнити правничий словник, складений комісією під головуванням Є. К. Тимченка, для його наступного видання міністерством. З цією метою в комісії було виділено окрему лексикографічну секцію під головуванням К. В. Квітки, яка переглянула цей словник до літери «Р». Друкування словника планувалося розпочати вже після перегляду перших літер, але в силу, очевидно, матеріальних чинників словник залишився невиданим.

Припиняючи свою діяльність, комісія передала начальнику юрисконсультського відділу всі протоколи, у яких містилися матеріали щодо запровадження правничої термінології в формі окремих слів і сталих виразів, а також повний

текст перекладу «Статуту про кари, які призначають мирові судді». На жаль, повторний переклад і виправлення Статуту комісії не встигла завершити. До нереалізованих планів комісії входив також переклад всіх ділових паперів, які вживалися в мирових та загальних судових установах, а також в прокурорському нагляді.

Всього, починаючи із моменту створення і до 30 червня 1918 р., комісією було проведено 10 засідань, в липні 1918 р. комісією — 14 засідань, а в серпні 1918 р. — 13 засідань. За загальним правилом засідання призначалися через день, окрім вихідних. Роботу комісії було припинено згідно з наказом міністра юстиції від 13 вересня 1918 р. № 3613 у зв'язку із утворенням такої самої комісії при Державній канцелярії, що очолювалася А. Ю. Кримським¹.

Вагоме значення для М. П. Чубинського мало також запровадження Центральною Радою системи апеляційних судів. Після набрання чинності відповідного Закону Центральної Ради «Про запровадження апеляційних судів» від 17 грудня 1917 р. М. П. Чубинським була підготовлена пояснювальна записка до проекту Закону «Про апеляційні суди», яким, зокрема, пропонувалося доповнити названий Закон від 17 грудня 1917., а також деякі інші нормативні акти. «Вводячи законом від 17 грудня 1917 р., — йшлося в записці, — реформу до інституту судових палат і поставивши на їх місце апеляційні суди з такою ж, як у судових палат компетенцією, Центральна Рада ставила перед собою завдання: з одного боку, скасувати існуючу форму заміщення судових посад у апеляційних інстанціях за призначенням із заміною її виборним началом, а з іншого боку, змінити територіальну підсудність цих судових органів»². Згідно з цим було припинено діяльність судових палат на території України. У запроваджених замість судових палат апеляційних судах

¹ Там само. — С. 114—115.

² Землянська В. В. Кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, гетьманату Скоропадського та Директорії. — С. 39, 41; Михайленко П. П. Кримінальне право, кримінальний процес та кримінологія України. — К.: Генеза, 1999. — С. 406.

всі посади суддів замінялись не колишніми посадовими особами судових палат, а суддями, обраними Центральною Радою. Був скасований порядок призначення на посади голів департаментів і Старших Голів, що були у колишніх судових палатах з тим, щоб у апеляційних судах ці посадові особи обиралися безпосередньо своїми колегами — членами апеляційних судів. Всім новообраним членам апеляційних судів закон гарантував їх незмінність. Далі в пояснювальній записці вказувалося, що під час обрання Центральною Радою членів апеляційних судів за Законом від 17 грудня 1917 р. не враховувались ні судовий стаж, ні освітній ценз. Через це не було гарантовано обрання до апеляційних судів суддів, які мали необхідний досвід судової роботи і знання. Законопроект, прокоментований у пояснювальній записці, ставив своїм завданням усунути всі недоліки закону від 17 грудня 1917 р. У законі передбачалося упорядкування системи прокуратури при апеляційних і нижчестоящих окружних судах. Встановлювалось однакове найменування прокурорських посад — прокурорів апеляційних і окружних судів та їх товаришів (заступників)¹.

Проте, як зазначає О. П. Реєнт, відновлення судових інстанцій, попри зусилля М. П. Чубинського, просувалося повільно. Причину цього П. П. Скоропадський вбачав у тому, що міністр «намагався завжди йти суворо законними шляхами у справі відновлення суду, але цей спосіб при всій своїй гідності, на жаль, у наш революційний час іноді над-

то зтягував початок оновлення судочинства <...> Він вважав, що усунення судді можливе лише за судом або ж владою Державного Сенату, що його передбачалося заснувати, та оскільки Сенат ще не був заснований і на його створення вимагалось кілька місяців, а поки що весь інститут [мирових суддів] нікуди не годився й скарги на діяльність цих судів надходили безупинно, всі верстви скаргилися на його кволу діяльність і брак енергії»².

Не зміг змінити М. П. Чубинський й негативне ставлення до себе з боку представників національних сил, які вимагали повернення від Державного Сенату до Генерального суду, який діяв ще за часів УНР, та негайного впровадження у судочинство української мови³, незважаючи на постать рідного батька — автора гімну «Ще не вмерла Україна». На думку П. П. Скоропадського, він також діяв надзвичайно повільно, хоча в інший час міг би бути чудовим міністром юстиції. Тому, коли справа дійшла до призначення голови Державного Сенату (як «вищої в судових і адміністративних справах державної інституції»)⁴, П. П. Скоропадський зупинив вибір не на М. П. Чубинському, чого той бажав, а на М. П. Василенку.

У серпні 1918 р. М. П. Чубинський за станом здоров'я подав у відставку⁵, після чого (за деякими даними — в кінці 1918 р.⁶) переїхав до Новочеркаську, звідти до Ростова, а потім, як стверджують В. С. Овчинський та А. В. Федоров, до Катеринодару і Одеси. Викладав там у вищих навчальних закладах, виступа-

¹ Землянська В. В. Кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, гетьманату Скоропадського та Директорії. — С. 41–42.

² Реєнт О. Павло Скоропадський. — С. 131.

³ Стосовно «українізації» Ради Міністрів П. П. Скоропадський висловлював такі міркування: «Особисто я дуже хотів часткових змін у кабінеті, й змін у більш національному дусі, для того, щоб задовольнити ті прагнення українства більшою мірою, ніж я це міг зробити за існуючого кабінету, й тим самим заспокоїш та зблизити з ними й пом'якшити той настрій, який починав дедалі яскравіше виявлятися, головню, внаслідок політики Кістяківського серед українства <...> Я так дивився на вирішення цього питання тому, що зовсім не бачив справді державши людей серед українців, а лише партійних діячів, які вже, я знав із досвіду, здебільшого не годяться для вищих державши посад» (Реєнт О. Павло Скоропадський. — С. 231).

⁴ Закон про Державний Сенат П. П. Скоропадський затвердив 8 липня 1918 р.

⁵ Реєнт О. Павло Скоропадський. — С. 107, 132–133.

⁶ Овчинський В. С., Федоров А. В. Вступительная статья. — С. VIII.

ючи з науково-популярними лекціями і публікуючись у місцевих засобах масової інформації¹.

Будучи противником більшовизму, М. П. Чубинський у Добровольницькій (Білій) армії (з 26 грудня 1918 р. (8 січня 1919 р.) по 22 березня 1920 р. — у Збройних Силах Півдня Росії) на Дону обійняв посаду обер-прокурора. Очевидно, що саме після Новоросійської евакуації (яка була закінчена 14 березня 1920 р.)² вчений (разом з іншими видними юристами — М. М. Алексєєвим, С. К. Готелем, Ф. В. Тарановським) емігрував до Королівства сербів, хорватів, словенців, продовживши на чужині займатися науково-педагогічною і громадською діяльністю. Принаймні у виданому сербською мовою каталозі «Харківський університет і серби — україно-сербські відносини» згадується, що М. П. Чубинський виїхав до Королівства сербів, хорватів, словенців у березні 1920 р., а в квітні того ж року обійняв посаду екстраординарного професора у Белградському університеті, читаючи курс кримінальної політики³ (разом з Михайлом Павловичем до Белграду переїхав і його син Арсен, який на чужині став відомим в певних колах адвокатом⁴).

Вітчизняним вченим-емігрантам в Сербії були створені вельми сприятливі для життя і наукової діяльності умови. Це визнавали самі російські вчені, що оселились в цій країні. Так, Ф. В. Тара-

новський говорив 9 квітня 1933 р. в своєму виступі на відкритті культурного центру російської еміграції в Белграді — Руського Будинку імені Імператора Миколи II: «Ми, російські вчені, що прибули до Югославії, перебували в кращому становищі, ніж всі наші колеги в еміграції, адже в переважній більшості, майже всі, ми мали свою справу і маємо її або як викладачі у вищих навчальних закладах, або як співробітники в різних спеціальних установах наукового характеру. Такі винятково сприятливі обставини накладають на нас й певні обов'язки <...> Обов'язки ці є зрозумілими: вони вимагають від нас, щоб наукову справу, ввірену нам у цій країні, ми робили з великою напругою, на яку ми тільки здатні, а для вітчизни нашої, щоб ми культивували те, чим вона, на жаль, нехтує»⁵.

Як пише В. О. Томсинов, кількість професіональних юристів серед російських емігрантів, що влаштувались на початку 20-х років ХХ століття в Королівстві сербів, хорватів, словенців, була досить значною — не менше 3% від загальної кількості біженців, що прибули із Росії, тобто більше 1000 осіб. Багато із них стали адвокатами, суддями, чиновниками різних державних відомств Югославії, викладачами юридичних факультетів югославських університетів. У 1922—1923 навчальному році на юридичному факультеті Белградського університету 5 російських викладачів — більше чверті від загальної кількості ви-

¹ Там само.

² Версія, згідно з якою М. П. Чубинський із Катеринодара переїздить до Одеси (див.: Овчинський В. С., Федоров А. В. Вступительная статья. — С. VIII), очевидно, має все ж таки право на існування, оскільки війська Добровольницької армії (зокрема, війська Новоросії, командувачем яких був М. М. Шилінг, що одночасно обіймав посаду генерал-губернатора Новоросії) утримували Одесу з червня 1919 року по 8 лютого 1920 року, коли місто захопила Червона армія (див.: Клавинг В. Гражданская война в России: Белые армии. — М.: ООО «Издательство АСТ»; СПб.: Terra Fantastica. — 2003. — С. 201, 589; Карпов Н. Д. Трагедия Белого Юга. 1920 год. — М.: Вече, 2005. — С. 121—153), а тому не виключено, що саме в цей період Михайло Павлович відвідував місто (див.: Берзін П. С. Реконструкція стану Київської школи кримінального права в період Громадянської війни (1918—1920 рр.) // Вісник Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці (серія Право. Економіка. Соціальна робота. Гуманітарні науки): щоквартальний науковий збірник. — 2008. — № 1. — Чернівці: Чернігівський інститут права, соціальних технологій та праці, 2008. — С. 76—77).

³ Харківський університет и Срби — українсько-српски односи / Изложбу и каталог припремили др Н. Марковић, Д. Филиповић; стручни консултант: др Д. Ајгараћ. — Београд: Универзитетска библиотека «Светозар Марковић» [б/р]. — С. 42 [у книзі не подано року видання].

⁴ Платонов О. А. Терновый венец России. Тайная история масонства 1731—1996. — Изд. 2-е, исправленное и дополненное. — М.: «Родник», 1996. — С. 3 64.

⁵ Томсинов В. А. Российские правоведы XVIII—XX веков: Очерки жизни и творчества. В 2-х томах. — Том 2. — С. 442—443.

кладачів (18 осіб), у 1926—1927 році — 3, у 1928—1929 році — 4. Крім того, на юридичному факультеті в Суботиці (Воєводіна), що входив до складу Белградського університету, викладацьку діяльність вели у 1924—1925 навчальному році чотири російських правознавця¹.

Серед найбільш знаних вчених-правознавців, які працювали в стінах Белградського університету разом з М. П. Чубинським, варто назвати ім'я колишнього екстраординарного професора юридичного факультету Київського університету Григорія Васильовича Демченка. Не зважаючи на те, що в Київському університеті разом цим вченим працювали не довелося, Доля зводила їх разом в ті часи, коли М. П. Чубинський обіймав посаду міністра судових справ (міністра юстиції) уряду П. П. Скоропадського. Саме тоді за сприяння і підтримки ординарного професора Г. В. Демченка, який обіймав кафедру кримінального права і кримінального судустрою та судочинства Київського університету, М. П. Чубинський спробував повернутися до стін своєї рідної кафедри. Проте безуспішно. Після залишення у 1919 р. Києва Г. В. Демченко оселився в Белграді. В місцевому Белградському університеті він працював в той час на посаді професора, викладаючи студентам енциклопедію права й кримінальне право, а також декана юридичного факультету. Очевидно, той факт, що Г. В. Демченко вже працював у Белградському університеті, заміщуючи, таким чином, на його юридичному факультеті в Белграді відповідну кафедру кримінального права, й пояснює те, чому М. П. Чубинський спочатку опинився в Суботиці.

З 1922 р. Михайло Павлович обіймає посаду ординарного професора по кафедрі кримінального права філії цього університету, що знаходилася у м. Суботиця, де сербською і російською мовами

читав курси лекцій з дисциплін кримінально-правового циклу. Для руських слухачів, яких було доволі багато в Суботиці протягом 1923—1925 навчальних років він читав низку спеціальних курсів, а саме: «Про судові статuti Імператора Олександра II», «Характерні риси розвитку науки кримінального права і кримінального законодавства в Росії» тощо. Його лекції «Ниспровержение основ уголовного правосудия в советской России», перероблені в книгу «Закон і дійсність в радянській Росії», вийшли друком російською мовою 1925 р. в Белграді, а згодом у скороченому вигляді в Белграді сербською мовою в журналі «Полиция» і в Софії болгарською мовою в журналі «Юридический Преглед».

З 1920 р. викладацьку діяльність в Белградському університеті М. П. Чубинський поєднував з активною працею в Постійній законодавчій раді при Міністерстві юстиції Королівства сербів, хорватів, словенців, а пізніше — комісії з виробітки проекту нового Кримінального уложення і проекту нового статуту кримінального судочинства Югославії². За його сприяння в 1925 р. в Белграді були засновані Інститут криміналістики та музей криміналістики³ (за іншими даними — спеціальний Белградський криміналістичний інститут та музей при ньому⁴). Серед засновників цього інституту та музею був також відомий російський криміналіст Сергій Миколайович Трегубов та його вчитель — німецький вчений Рудольф Арчибальд Рейс.

У цей період Михайло Павлович підготував та опублікував сербською мовою такі праці, як «Задачі об'єднання Кримінального уложення» (1921), «Нові судові реформи» (1924), «Викладання кримінальних наук і потреба у створенні нових установ» (1924), а також Науково-практичний коментар до нового Кри-

¹ Там само. — С. 444—445.

² Овчинский В. С., Федоров А. В. Вступительная статья. — С. УШ-ІХ; Харковски университет и Срби — украинско-српски-и односи ... С. 42—43; Корнев А. В., Борисов А. В. Государственно-правовая мысль и юридическое образование дореволюционной России. — 3-е изд., перераб. и доп. — С. 283.

³ Кудішов О. А. Конституционные проекты Белого движения и конституционно-правовые теории российской белоэмиграции (1918—1940-е гг.) ... — С. 48.

⁴ Овчинский В. С., Федоров А. В. Вступительная статья. — С. ІХ.

мінального уложення Югославії (1-е вид. — 1929; 2-ге вид., випр. і доп. — 1934). Була опублікована й низка інших праць¹.

Беручи участь у громадському житті, М. П. Чубинський був головою групи політичних і громадських діячів, що була створена із російських емігрантів в Белграді, виступив одним із ініціаторів створення Товариства руських вчених і Руської академічної групи в Белграді, а також Союзу руських юристів у Суботиці, увійшов до складу Союзу руських письменників і журналістів та був обраний членом його Правління. Він також виявився ініціатором проведення Днів руської культури в Суботиці. Співпрацював з газетами «Русская мысль», «Русское дело», «Россия», журналом «Призыв», був членом редакційних колегій останніх двох видань, а також з журналом «Борьба за Россию», призначеним для розповсюдження в СРСР.

У 1929 р. емігрантська і югославська спільнота широко відсвяткували в Белграді 35-річний ювілей його наукової діяльності. За підсумками урочистостей була видана друком і присвячена вченому книга «Професор М. П. Чубинський і 35-річчя його наукової, літературної та громадської діяльності»².

В пам'ять багаторічної плідної праці професора Чубинського керівництво Белградського університету 10 грудня 2009 р. встановило пам'ятну дошку, на якій названо дванадцять імен російських вчених, що працювали на юридичному факультеті Белградського університету протягом 1919—1950 років.

Є серед них і прізвище нашого героя: «... Михайло Павлович Чубински (професор кримінальне политике)»³.

Унікальність постаті М. П. Чубинського полягає не лише у його фундаментальних знаннях, що відтворились у відповідних наукових чи науково-публіцистичних працях, або у поєднанні ним наукової, політичної та громадської діяльності. Окреме місце постать вченого посідає передусім завдяки значенню його доробків для становлення і розвитку Київської, Ярославської, Харківської, Петербурзької та Югославської шкіл кримінального права. Вченому вдалося органічно увійти до складу кожної із вже сформованих кримінально-правових шкіл, що названі вище, зайнявши свою, окрему і нічим не схожу на інші, «нішу». Не ставлячи перед собою мету оцінити такі доробки без сумніву видатного вченого, обмежусь лише висновком про умовність поділу наукової діяльності М. П. Чубинського на два періоди: 1) так званий «підготовчий», — коли наявні в нього загальнотеоретичні (зокрема, догматичні й етіологічні) знання (навички вченого як представника соціологічного напрямку в науці кримінального права) виявились доволі серйозною підставою для фундаментального дослідження кримінальної політики (київський і ярославський періоди життя вченого). Саме в цей час він, вивчаючи певний обсяг законодавчого матеріалу, зводить його у форму відповідної системи (догматичні навички), а також займається дослідженням причин, що впливають на виникнення, розвиток і зміну злочинності як яви-

¹ Серед цих праць окремо слід відзначити наступні: Чубински Мих. П. Проблем и уједначена.

² Овчинський В. С., Федорова А. В. Вступительная стаття. — С. IX—X. У названій вище вступній статті В. С. Овчинського та А. В. Федорова до перевиданої у Москві книги вченого «Нариси кримінальної політики. (Поняття, історія та основні проблеми кримінальної політики як складового елемента науки кримінального права)» має місце посилання на наступне видання: «Професор М. П. Чубинський и 35-летие его научной, литературной и общественной деятельности: Юбилейный сборник. Издание «Союза русских писателей и журналистов» в Белграде и «Союза русских юристов» в Суботце. Белград: тип. «Каричь», 1930» (там само. — С. V). У зазначеному вище каталозі «Харківський університет і серби — україно-сербські відносини» згадується й інше джерело про М. П. Чубинського, опубліковане сербською мовою (щоправда, без вказівки на рік видання): «Д. Мих. П. Чубински: професор Университета: поводом прославе еговог 35-годишнг рада. — Subotica: Љтаmpariја «Globus»» (Харковски универзитет и Срби — украинско-српски односи ... С. 45).

³ Одаваєє почасті руским професорима кодї предавали на нашем Факултету од 1919. до 1950. године. — С. 5.

ща (етиологічні навички); 2) період так званої «реалізації» цих навичок для дослідження кримінальної політики, що переслідує мету боротьби із злочинністю шляхом як соціальних реформ, так і вдосконалення кримінального законодавства. Діяльність у цьому напрямі якраз і виявилась головною справою наукового життя Михайла Павловича, принісши йому широке визнання і звернення сучасної юридичної громадськості до його доробків (харківський, петербурзький та емігрантський періоди життя).

За загальним визнанням, ідейна спадщина М. П. Чубинського здійснила неабиякий вплив не лише на криміналістів, але й фахівців з правової політики кількох поколінь. Її дослідження є актуальним для нас тим, що демонструє на-

ступність у розвитку соціологічної думки в науці кримінального права, підтверджуючи тим самим, за словами К. К. Жоля, необхідність ретельного вивчення інтелектуального досвіду наших попередників з метою виявлення прихованих і ще нереалізованих можливостей цього досвіду¹. Але тим прикріше, що історіографічні надбання сучасних дослідників життєвого шляху цього видатного вченого, базуючись іноді лише на кількох офіційних джерелах, не дозволяють визначити навіть точну дату, місце та обставини його смерті. Так, за одними даними сліди вченого «втрачаються в рік початку Другої світової війни (1939 р.)»², за іншими — його смерть настала у 1943 р.³.

¹ Жоль К. К. *Философия и социология права: Учеб. пособие для вузов.* — 2-е изд., испр. и доп. — С. 290.

² Овчинский В. С., Федоров А. В. *Вступительная статья ...* — С. X.

³ Кудинов О. А. *Конституционные проекты Белого движения и конституционно-правовые теории российской беломиграции (1918—1940-е гг.) ...* — С. 48; Арсеньев А. *Русская диаспора в Югославии//Русская эмиграция в Югославии.* — М., 1996. — С. 82.